

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده‌ی اقتصاد، مدیریت و علوم اجتماعی

رساله‌ی دکتری در رشته‌ی جامعه‌شناسی

بررسی تعیین‌کننده‌های بین‌نسلی و درون‌نسلی اعتماد

اجتماعی: مطالعه‌ی موردی شهرهای مشهد و سبزوار

توسط

حسین قدرتی

استاد راهنما

دکتر محمد کریم منصوریان

۱۳۸۸ / ۳ / ۱۷

اسفندماه ۱۳۸۷

کتابخانه‌ی اساتید بزرگ علمی بروجرد
شهرستان ملکان

۱۱۳۳۶۶

به نام خدا

اظہارنامہ

اینجانب حسین قدرتی (۱۳۰۰۱۴) دانشجوی رشته‌ی جامعه‌شناسی گرایش توسعه و تغییرات اجتماعی دانشکده‌ی اقتصاد، مدیریت و علوم اجتماعی اظہار می‌کنم کہ این پایان‌نامہ حاصل پژوهش خودم بوده و در جاهایی کہ از منابع دیگران استفاده کرده‌ام، نشانی دقیق و مشخصات کامل آن را نوشته‌ام؛ همچنین اظہار می‌کنم کہ تحقیق و موضوع پایان‌نامہ‌ام تکراری نیست و تعهد می‌نمایم کہ بدون مجوز دانشگاه دستاوردهای آن را منتشرننموده و یا در اختیار غیر قرار ندهم. کلیه‌ی حقوق این اثر مطابق با آیین‌نامہ‌ی مالکیت فکری و معنوی متعلق بہ دانشگاه شیراز است.

نام و نام خانوادگی: حسین قدرتی

تاریخ و امضاء: ۱۳۸۸/۲/۵

به نام خدا

بررسی تعیین کننده های بین نسلی و درون نسلی اعتماد
اجتماعی: مطالعه‌ی موردی شهرهای مشهد و سبزوار

به وسیله‌ی
حسین قدرتی

پایان نامه

ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی از فعالیت‌های تحصیلی لازم
برای اخذ درجه‌ی دکترا

در رشته‌ی
جامعه‌شناسی
از دانشگاه شیراز
شیراز
جمهوری اسلامی ایران

ارزیابی شده توسط کمیته‌ی پایان نامه با درجه‌ی: عالی

دکتر محمدکریم منصوریان، دانشیار بخش جامعه‌شناسی و برنامه‌ریزی (رئیس کمیته)

دکتر محمدتقی ایمان، دانشیار بخش جامعه‌شناسی و برنامه‌ریزی

دکتر علی اصغر مقدس، استادیار بخش جامعه‌شناسی و برنامه‌ریزی

اسفندماه ۱۳۸۷

تقدیم به:

پدرم که همواره مشوق دانش‌اندوزی‌ام
بوده است و به همسرم که مهربانانه در
این کار کمک‌کارم بود.

سپاس‌گزاری

انجام این رساله حاصل همکاری صمیمانه‌ی این بزرگواران است: دکتر محمدکریم منصوریان استاد راهنمای رساله که با دقت نظر علمی خود همواره راهنمای من بودند. از نکته‌سنجی‌ها و کمک‌های بی‌دریغ ایشان در تمام مراحل انجام پایان‌نامه بهره‌ی فراوان بردم. اساتید مشاور این رساله دکتر محمدتقی ایمان و دکتر علی‌اصغر مقدس، نکات ارزنده‌ای را به ویژه در بحث روش تحقیق و تدوین مدل نظری به من گوشزد کردند. از این سه بزرگوار بسیار قدردانی می‌کنم. از اساتید بخش جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز که دو دوره‌ی متوالی تحصیلی از محضرشان بهره بردم به ویژه دکتر امان‌اللهی و دکتر لهسایی‌زاده بسیار سپاس‌گزارم. بخشی از هزینه‌های انجام رساله را نمایندگی صندوق جمعیت سازمان ملل در دانشگاه شیراز متقبل شد. از ریاست محترم آن جناب آقای دکتر مقدس قدردانی می‌کنم. همواره از مشورت دوستانم در بخش جامعه‌شناسی دانشگاه شیراز بهره‌ی فراوان بردم. برای همه‌ی ایشان به ویژه آقایان علیرضا اسلام، دکتر داریوش بوستانی، کاظم کاظمی، حسین افراسیابی، حسین ملتفت و الله‌رحم حیدری آرزوی بهروزی و سربلندی می‌کنم. بسیار قدردان استادان خارج از کشور از جمله آقایان روبرت پاتنام، بو رزستین، آدام سلیگمان، اس. ان. آیزنشتات و خانم دیتلیند استول هستم که با حوصله به سؤالات من پاسخ گفتند. از سرکار خانم دکتر امیرپور به خاطر کمک بی‌دریغ‌شان به بنده در گردآوری داده‌ها در شهر مشهد و همچنین از آقای حیدری در پژوهشکده‌ی اقبال به خاطر همکاری در انجام نمونه‌گیری سپاس‌گزاری می‌کنم. تلاش‌ها، سرعت و دقت عمل سرکار خانم سالاری مسؤول آموزش بخش جامعه‌شناسی و سرکار خانم بذرافشان منشی بخش جامعه‌شناسی، همواره ستودنی است. از ایشان بسیار سپاس‌گزارم. قدردان تلاش‌های صمیمانه‌ی همکاران و دوستانم در شهر سبزوار که در نمونه‌گیری و گردآوری داده‌ها با من همکاری کردند هستیم. از همه‌ی آن‌ها به ویژه آقایان علی‌رضا عابد، مهدی عسکری، اصغر فائق‌نیا، احمد شعبانی، محمود اکبری، مهدی قناعتی، علی اکبری، حسن قدرتی، رضا باعثی، محمود باعثی، مهدی اکبری و قاسم باعثی سپاس‌گزارم. همسر من خانم شفیعہ قدرتی همواره در تمام سال‌های تحصیل در مقطع دکتری کمک‌کار من بودند. از ایشان به خاطر حمایت‌های عاطفی و راهنمایی‌های آماری در انجام رساله بسیار قدردانی می‌کنم.

چکیده

تعیین‌کننده‌های بین‌نسلی و درون‌نسلی اعتماد اجتماعی: مطالعه‌ی موردی شهرهای

مشهد و سبزوار

به‌وسیله‌ی

حسین قدرتی

هدف از این مطالعه بررسی عوامل مرتبط با اعتماد اجتماعی با تأکید بر نسل‌ها، در دو شهر مشهد و سبزوار از استان خراسان رضوی است. متغیر وابسته‌ی این پژوهش، اعتماد اجتماعی است که با دو بعد اعتماد عام یا رقیق و اعتماد خاص یا غلیظ سنجیده شده است. منظور از اعتماد خاص، اعتماد به افراد آشنا و منظور از اعتماد عام، اعتماد به افراد ناآشنا در جامعه است. با این حال تمرکز اصلی این تحقیق بر اعتماد عام است. بدین منظور با استفاده از روش پیمایشی، دو نمونه‌ی ۶۰۰ نفری از هر شهر با ابزار پرسش‌نامه مورد مصاحبه قرار گرفتند. چارچوب نظری این پژوهش را دو نظریه تشکیل می‌دهد: نظریه‌ی نهادی رزستین و استول، و نظریه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی پاتنام. متغیرهای استخراج شده از نظریه‌ی اول عبارت‌اند از: اعتماد نهادی، نگرش به وجود فساد در سایر شهروندان در رابطه با نهادها، احساس امنیت اجتماعی، تجربه‌ی تبعیض در رابطه با نهادها. متغیرهای استخراج شده از نظریه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی عبارت‌اند از: سن (نسل)، میزان عضویت در انجمن‌های رسمی، میزان عضویت در شبکه‌های غیررسمی، میزان استفاده از رسانه‌ها، متغیرهای پایگاه اجتماعی-اقتصادی (درآمد، تحصیلات، شغل) و محل سکونت. متغیرهای جنسیت، محل تولد، قومیت و وضعیت تأهل نیز مورد بررسی قرار گرفتند. در تحلیل چندمتغیره به روش رگرسیون گام‌به‌گام، چهار متغیر استخراج شده از نظریه‌ی نهادی، وارد مدل شدند و روی هم‌رفته ۴۷ درصد از واریانس متغیر وابسته‌ی اعتماد عام را تبیین کردند. رابطه‌ی متغیرهای نگرش به وجود فساد و تجربه‌ی تبعیض با متغیر وابسته، معکوس بود. بنابراین چهار متغیر یاد شده همان تعیین‌کننده‌های بین‌نسلی اعتماد اجتماعی عام هستند.

این پژوهش نشان می‌دهد که نظریه‌ی نهادی نسبت به نظریه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی جهت تبیین اعتماد عام در جامعه‌ی مورد مطالعه از قدرت تبیینی بالاتری برخوردار است. این بدان معنی است که برای ایجاد و حفظ اعتماد عام در جامعه، ابتدا باید عوامل مخرب اعتماد، از طریق کارآمد نمودن نهادها، کنترل گردد تا عوامل سازنده‌ی اعتماد بتواند مؤثر واقع افتد. به علاوه پس از تحلیل یافته‌ها در این رساله و به هنگام بازگشت به سطح نظری، دو مفهوم پیشنهاد گردید. مفهوم اول، «سطح نهادینگی ساختارهای دموکراتیک» در یک جامعه، جهت انتخاب چارچوب نظری و مفهوم دوم «میزان شناخت از واقعیت اجتماعی موجود» است که برای افزایش قدرت تعمیمی نظریه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی پاتنام، به عنوان حداقل مفهومی «برخورداری از منابع» و «اعتماد عام» پیشنهاد گردید.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
فصل اول	
۱	۱- مقدمه.....
۱	۱-۱- مقدمه.....
۳	۲-۱- طرح مسأله.....
۵	۳-۱- اهمیت و ضرورت تحقیق.....
۷	۴-۱- اهداف تحقیق.....
۸	۵-۱- مفهوم اعتماد.....
فصل دوم	
۹	۲- پیشینه‌ی تحقیق.....
۹	۲-۱- مقدمه.....
۹	۲-۲- تحقیقات داخلی.....
۱۸	۳-۲- تحقیقات خارجی.....
۲۶	۴-۲- نقد مطالعات پیشین.....
فصل سوم	
۲۹	۳- مبانی نظری تحقیق.....
۲۹	۳-۱- مقدمه.....
۲۹	۳-۲- نظریه‌های نسلی.....
۳۰	۳-۲-۱- نظریه‌ی مانهایم.....
۳۱	۳-۲-۲- نظریه‌ی کوهلی.....
۳۳	۳-۲-۳- نظریه‌ی اینگلهارت.....
۳۴	۳-۳- نظریه‌های مربوط به اعتماد اجتماعی.....
۳۵	۳-۳-۱- جامعه‌شناسان کلاسیک.....

۳۶ نظریه‌ی زیمل ۱-۱-۳-۳
۳۸ مکتب کارکردگرایی و کارکردگرایی جدید ۲-۳-۳
۳۸ نظریه‌ی پارسونز ۱-۲-۳-۳
۳۹ نظریه‌ی آیزنشتاد و روتینگر ۲-۲-۳-۳
۴۴ نظریه‌ی لومان ۳-۲-۳-۳
۴۷ نظریه‌ی الکساندر ۴-۲-۳-۳
۵۰ نظریه‌ی چلبی ۵-۲-۳-۳
۵۱ رهیافت مبادله ۳-۳-۳
۵۲ نظریه‌ی پیتر بلاو ۱-۳-۳-۳
۵۳ رهیافت انتخاب عقلانی ۴-۳-۳
۵۴ نظریه‌ی جیمز کلن ۱-۴-۳-۳
۵۶ نظریه‌ی هاردین ۲-۴-۳-۳
۵۹ نظریه‌ی اینگلههارت ۵-۳-۳
۶۰ نظریه‌ی گیدنز ۶-۳-۳
۶۳ نظریه‌ی زتومکا ۷-۳-۳
۶۹ رهیافت سرمایه‌ی اجتماعی ۸-۳-۳
۷۰ نظریه‌ی اوسلینر ۱-۸-۳-۳
۷۱ نظریه‌ی فوکویاما ۲-۸-۳-۳
۷۳ نظریه‌ی پاتنام ۳-۸-۳-۳
۷۷ رهیافت نهادی ۹-۳-۳
۷۷ نظریه‌ی اوفه ۱-۹-۳-۳
۸۱ نظریه‌ی رزستین و استول ۲-۹-۳-۳
۸۴ چارچوب نظری تحقیق ۴-۳
۸۸ مدل مفهومی تحقیق ۵-۳
۸۹ قضایای تحقیق ۶-۳
۹۰ مدل تجربی تحقیق ۷-۳
۹۲ فرضیه‌های تحقیق ۸-۳

فصل چهارم

۹۳	۴- روش تحقیق
۹۳	۴-۱- روش تحقیق و تکنیک گردآوری اطلاعات
۹۴	۴-۲- جامعه‌ی آماری
۹۵	۴-۳- شیوه‌ی نمونه‌گیری
۱۰۰	۴-۴- حجم نمونه
	۴-۵- واحد تحقیق ۱۰۰
۱۰۰	۴-۶- زمان جمع‌آوری داده‌ها
۱۰۰	۴-۷- روش استخراج و تحلیل داده‌ها
۱۰۰	۴-۸- تعریف مفاهیم
۱۰۱	۴-۸-۱- متغیر وابسته
۱۰۴	۴-۸-۲- متغیرهای مستقل

فصل پنجم

۱۱۱	۵- یافته‌های تحقیق
۱۱۱	۵-۱- آمار توصیفی
۱۱۱	۵-۱-۱- جداول توصیفی ساده
۱۱۷	۵-۱-۲- جداول توصیفی دو بعدی
۱۱۷	۵-۱-۲-۱- اعتماد عام (رقیق)
۱۳۱	۵-۱-۲-۲- اعتماد خاص (غلیظ)
۱۳۸	۵-۲- آمار استنباطی
	۵-۲-۲- آزمون تک‌متغیره‌ی فرضیه‌های مربوط به متغیرهای مستقل با متغیر اعتماد عام
۱۴۰	(رقیق)
۱۵۲	۵-۲-۳- تحلیل چندمتغیره
۱۵۸	۵-۲-۴- تحلیل عامل
۱۶۳	۵-۲-۵- واکاوی رابطه‌ی اجزای متغیرهای مستقل و اعتماد عام
۱۶۸	۵-۲-۶- تحلیل درون نسلی
۱۷۳	۵-۲-۷- تحلیل مسیر: مدل ساختاری رابطه بین متغیرهای مستقل و وابسته
۱۷۷	۵-۲-۸- معادله‌ی اعتماد براساس روش تحلیل ممیزی

فصل ششم

۱۸۰	۶- بحث و نتیجه‌گیری
۱۸۰	۶-۱- خلاصه، نتیجه‌گیری و بحث
۲۰۴	۶-۲- محدودیت‌ها
۱۹۹	۶-۳- پیشنهادات مفهومی نظری
۲۰۲	۶-۴- پیشنهادات عملی

۲۰۶	منابع و ماخذ
۲۰۶	منابع فارسی
۲۱۱	منابع انگلیسی
۲۱۶	پرسشنامه رساله

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول ۱-۲- نتایج پژوهش رفیع پور	۱۴
جدول ۱-۳- ضابطه‌های دموکراتیک و ضد دموکراتیک گفتمان جامعه‌ی مدنی	۵۰
جدول ۲-۳- ارزش‌های اعتمادآفرین نهادها	۷۹
جدول ۱-۴- نتایج آزمون پایایی طیف‌های پرسش‌نامه	۹۴
جدول ۲-۴- جمعیت شهر مشهد به تفکیک مناطق و نواحی و تعداد پرسش‌نامه‌ی اختصاص یافته	۹۷
جدول ۳-۴- حوزه‌ها و تعداد پرسش‌نامه‌های اختصاص یافته در شهر سبزوار	۹۹
جدول ۱-۵- توزیع درصد فراوانی پاسخ‌ها به گویه‌های اعتماد به نقش‌ها	۱۱۲
جدول ۲-۵- توزیع درصد فراوانی پاسخ‌ها به گویه‌های اعتماد تعمیم یافته	۱۱۳
جدول ۳-۵- میانگین اعتماد به نقش‌ها به ترتیب نزولی و سایر آماره‌های مرتبط	۱۱۴
جدول ۴-۵- میانگین اعتماد به نهادها به ترتیب نزولی و سایر آماره‌های مرتبط	۱۱۵
جدول ۵-۵- توزیع فراوانی و درصد عضویت پاسخ‌گویان در انجمن‌های رسمی	۱۱۶
جدول ۶-۵- توزیع فراوانی و درصد عضویت پاسخ‌گویان در انجمن‌های رسمی بر اساس اعداد انجمن	۱۱۷
جدول ۷-۵- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد عام و شهر	۱۱۸
جدول ۸-۵- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد عام و نسل	۱۱۹
جدول ۹-۵- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد عام و جنسیت	۱۱۹
جدول ۱۰-۵- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد عام و محل تولد	۱۲۰
جدول ۱۱-۵- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد عام و وضعیت تأهل	۱۲۱
جدول ۱۲-۵- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد عام و قومیت	۱۲۱
جدول ۱۳-۵- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد عام و وضعیت اشتغال	۱۲۲
جدول ۱۴-۵- توزیع فراوانی دسته‌های پاسخ‌گویان غیرشاغل بر اساس اعتماد عام	۱۲۳
جدول ۱۵-۵- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد عام و تحصیلات	۱۲۴

- جدول ۵-۱۶- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد عام و پایگاه اجتماعی-اقتصادی..... ۱۲۵
- جدول ۵-۱۷- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد عام و احساس امنیت..... ۱۲۶
- جدول ۵-۱۸- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد عام و نگرش به وجود فساد..... ۱۲۶
- جدول ۵-۱۹- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد عام و تجربه‌ی تبعیض..... ۱۲۷
- جدول ۵-۲۰- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد عام و عضویت رسمی..... ۱۲۸
- جدول ۵-۲۱- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد عام و عضویت غیررسمی..... ۱۲۸
- جدول ۵-۲۲- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد عام و اعتماد نهادی..... ۱۲۹
- جدول ۵-۲۳- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد عام و مرتبه‌ی شغلی..... ۱۳۰
- جدول ۵-۲۴- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد عام و درآمد کل..... ۱۳۰
- جدول ۵-۲۵- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد عام و استفاده از رسانه‌ها..... ۱۳۱
- جدول ۵-۲۶- میانگین گویه‌های اعتماد خاص به ترتیب نزولی و شاخص‌های مرتبط..... ۱۳۲
- جدول ۵-۲۷- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد خاص و شهر..... ۱۳۳
- جدول ۵-۲۸- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد خاص و نسل..... ۱۳۳
- جدول ۵-۲۹- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد خاص و جنسیت..... ۱۳۴
- جدول ۵-۳۰- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد خاص و محل تولد..... ۱۳۴
- جدول ۵-۳۱- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد خاص و وضعیت تأهل..... ۱۳۵
- جدول ۵-۳۲- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد خاص و قومیت..... ۱۳۵
- جدول ۵-۳۳- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد خاص و وضعیت اشتغال..... ۱۳۶
- جدول ۵-۳۴- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد خاص و تحصیلات..... ۱۳۷
- جدول ۵-۳۵- توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس اعتماد خاص و پایگاه اجتماعی-اقتصادی..... ۱۳۸
- جدول ۵-۳۶- ماتریس ضرایب همبستگی پیرسون بین تمام متغیرهای پژوهش..... ۱۳۹
- جدول ۵-۳۷- آزمون همبستگی پیرسون میان متغیر احساس امنیت و اعتماد عام..... ۱۴۰
- جدول ۵-۳۸- آزمون همبستگی پیرسون میان متغیر تجربه‌ی تبعیض و اعتماد عام..... ۱۴۱
- جدول ۵-۳۹- آزمون همبستگی پیرسون میان متغیر نگرش به وجود فساد و اعتماد عام..... ۱۴۱
- جدول ۵-۴۰- آزمون همبستگی پیرسون میان متغیر اعتماد نهادی و اعتماد عام..... ۱۴۲
- جدول ۵-۴۱- آزمون همبستگی پیرسون میان متغیر میزان عضویت غیررسمی و اعتماد عام..... ۱۴۲
- جدول ۵-۴۲- آزمون همبستگی پیرسون میان متغیر میزان عضویت رسمی و اعتماد عام..... ۱۴۳
- جدول ۵-۴۳- آزمون همبستگی پیرسون میان متغیر میزان استفاده از رسانه‌ها و اعتماد عام..... ۱۴۳
- جدول ۵-۴۴- آزمون همبستگی پیرسون میان متغیر میزان درآمد و اعتماد عام..... ۱۴۴
- جدول ۵-۴۵- آزمون همبستگی پیرسون میان متغیر رتبه‌ی شغلی و اعتماد عام..... ۱۴۴
- جدول ۵-۴۶- آزمون تفاوت میانگین اعتماد عام بر اساس وضعیت اشتغال..... ۱۴۵

- جدول ۵-۴۷- آزمون همبستگی پیرسون میان متغیر تحصیلات کل و اعتماد عام..... ۱۴۵
- جدول ۵-۴۸- آزمون همبستگی پیرسون میان متغیر تحصیلات فرد و اعتماد عام..... ۱۴۶
- جدول ۵-۴۹- آزمون همبستگی پیرسون میان متغیر پایگاه اجتماعی-اقتصادی و اعتماد عام..... ۱۴۶
- جدول ۵-۵۰- آزمون همبستگی پیرسون میان متغیر سن و اعتماد عام..... ۱۴۷
- جدول ۵-۵۱- آزمون تحلیل واریانس اعتماد عام بر اساس متغیر نسل..... ۱۴۸
- جدول ۵-۵۲- آزمون تحلیل واریانس تحصیلات کل بر اساس نسلها..... ۱۴۹
- جدول ۵-۵۳- آزمون تحلیل واریانس تحصیلات خود پاسخگو بر اساس نسلها..... ۱۴۹
- جدول ۵-۵۴، آزمون تفاوت میانگین اعتماد عام بر اساس متغیر جنسیت..... ۱۵۰
- جدول ۵-۵۵- آزمون تفاوت میانگین اعتماد عام بر اساس متغیر قومیت..... ۱۵۰
- جدول ۵-۵۶- آزمون تفاوت میانگین اعتماد عام بر اساس متغیر وضعیت تأهل..... ۱۵۱
- جدول ۵-۵۷- آزمون تفاوت میانگین اعتماد عام بر اساس متغیر محل تولد..... ۱۵۱
- جدول ۵-۵۸- آزمون تفاوت میانگین اعتماد عام بر اساس متغیر شهر محل سکونت..... ۱۵۲
- جدول ۵-۵۹- متغیرهای وارد شده جهت تبیین اعتماد عام به روش رگرسیون گام به گام برای شهر سبزوار..... ۱۵۳
- جدول ۵-۶۰- متغیرهای وارد شده جهت تبیین اعتماد عام به روش رگرسیون گام به گام برای شهر مشهد..... ۱۵۴
- جدول ۵-۶۱- متغیرهای وارد شده جهت تبیین اعتماد عام به روش رگرسیون گام به گام برای کل نمونه..... ۱۵۵
- جدول ۵-۶۲- متغیرهای خارج شده از مدل اعتماد عام در مرحله چهارم..... ۱۵۵
- جدول ۵-۶۳- متغیرهای وارد شده جهت تبیین اعتماد خاص به روش رگرسیون گام به گام ۱۵۷
- جدول ۵-۶۴- متغیرهای خارج شده از مدل اعتماد خاص..... ۱۵۸
- جدول ۵-۶۵- ماتریس همبستگی تحلیل عامل گویه‌های اعتماد نهادی..... ۱۵۹
- جدول ۵-۶۶- آماره‌های مربوط به تحلیل عامل جدول..... ۱۶۰
- جدول ۵-۶۷- آماره‌های اولیه گویه‌ها و واریانس تبیین شده توسط گویه‌ها..... ۱۶۰
- جدول ۵-۶۸- ماتریس عامل دوران نیافته..... ۱۶۱
- جدول ۵-۶۹- ماتریس عامل دوران یافته..... ۱۶۲
- جدول ۵-۷۰- واریانس تبیین شده توسط عاملها..... ۱۶۳
- جدول ۵-۷۱- آزمون تفاوت میانگین اعتماد عام بر حسب عضویت در گروه‌های رسمی به تفکیک..... ۱۶۴
- جدول ۵-۷۲- ماتریس همبستگی میزان استفاده از رسانه‌های مختلف با اعتماد اجتماعی عام..... ۱۶۶
- جدول ۵-۷۳- متغیرهای وارد شده جهت تبیین اعتماد عام به روش رگرسیون گام به گام..... ۱۶۷
- جدول ۵-۷۴- متغیرهای وارد شده به مدل رگرسیون گام به گام جهت تبیین اعتماد عام نسل جوان..... ۱۶۹

جدول ۵-۷۵- متغیرهای وارد شده به مدل رگرسیون گام به گام جهت تبیین اعتماد عام	۱۷۱
نسل میان سال
جدول ۵-۷۶- متغیرهای وارد شده به مدل رگرسیون گام به گام جهت تبیین اعتماد عام	۱۷۲
نسل مسن
جدول ۵-۷۷- آزمون رگرسیون متغیرهای مستقل مؤثر بر متغیر میانی احساس	۱۷۵
امنیت اجتماعی
جدول ۵-۷۸- آزمون رگرسیون متغیرهای مستقل و میانی با متغیر وابسته اعتماد عام	۱۷۶
جدول ۵-۷۹- ضرایب مسیرهای مستقیم و غیرمستقیم	۱۷۶
جدول ۵-۸۰- مقادیر کمیت خطا	۱۷۷
جدول ۵-۸۱- رابطه‌ی متغیرهای مستقل و وابسته بر اساس تابع تشخیصی	۱۷۸
جدول ۵-۸۲- متغیرهای وارد شده به مدل تابع تشخیصی و ضرایب آنها	۱۷۸
جدول ۵-۸۳- ارزیابی مدل تشخیصی جدول ۵-۸۴- پیش‌بینی عضویت در گروه توسط	۱۷۹
تابع تشخیصی

فهرست نمودارها

- نمودار ۱: مدل مفهومی تحقیق ۸۹
- نمودار ۲: مدل تجربی تحقیق ۹۱
- نمودار ۳: نمودار علی تحلیل مسیر ۱۷۴
- نمودار ۴: تبیین برخی یافته‌ها در روندی تاریخی

فصل اول

۱- مقدمه

۱-۱- مقدمه

یکی از دغدغه‌های عالمان اجتماعی و فیلسوفان از زمان‌های گذشته تا به امروز، موضوع ثبات یا تغییر، در جوامع بشری بوده است. ثبات هر جامعه، رابطه‌ی تنگاتنگی با انسجام اجتماعی دارد و انسجام هر جامعه را می‌توان در رابطه با عوامل و مجاری تغییر، درک کرد. از عوامل مهم و مؤثر در انسجام و یکپارچگی جامعه، وجود اعتماد در بین افراد و گروه‌های مختلف اجتماعی است. زمانی که اعتماد اجتماعی تحت تأثیر عوامل مختلف، دچار فرسایش شود، نظم و انسجام اجتماعی نیز با چالش‌هایی مواجه می‌گردد. زیمل^۱ جامعه‌شناس آلمانی معتقد است که بدون وجود اعتماد در بین افراد جامعه، آن جامعه فرو می‌پاشد چرا که بسیاری از روابط میان آدمیان، بر عدم قطعیت بین آن‌ها استوار است. به باور زیمل، تعاملات انسانی، بیش از دلایل عقلانی و ملاحظات شخصی، از طریق اعتماد استمرار می‌یابد (Simmel, 2004: 178).

به نظر لومان هر جا اعتماد هست، امکانات فزاینده‌ای برای تجربه و کنش وجود دارد (Jalava, 2003: 183).

اعتماد بقای روابط اجتماعی پایدار و صلح‌آمیز را که بنیاد رفتار جمعی و همکاری مفید است، ممکن می‌سازد. گرچه اعتماد، متضمن مخاطره است، اما تبدیل وضع طبیعی هابزی را که بسی نامطلوب و نامطبوع است به وضعیتی مطلوب‌تر، کارآمدتر و صلح‌آمیزتر ممکن می‌سازد. زندگی اجتماعی بدون وجود اعتماد در بین شهروندان، غیرقابل تحمل و حتی ناممکن است (Newton, 2003: 202).

در دوران گذشته، که جوامع ساده بوده و به تعبیر دورکیم^۲ حالت مکانیکی داشتند، مکانیسم‌های جامعه‌پذیری و کنترل هنجاری جهت تثبیت نظم اجتماعی کافی بود. متناسب با آن، شعاع اعتماد، محدود به آشنایان می‌شد. اما با پیچیده‌تر شدن جوامع، ناگزیر نوعی دیگر از اعتماد سربرآورد. این نوع اخیر، اعتماد عام به دیگری ناآشنا است. همان‌گونه که پارسونز بیان می‌کرد، هنجارها و اعتماد مبتنی بر آشنایی (که مبنای آن، هنجارها و عضویت در اجتماع

^۱- Simmel

^۲- Durkheim

جامعه‌ای است) انسجام و تداوم نظام‌های اجتماعی را تأمین می‌کرد. اعتماد مبتنی بر آشنایی با گذشته مرتبط است اما اعتماد اجتماعی تعمیم‌یافته معطوف به آینده و مستلزم مخاطره است (Jalava, 2003: 174).

اهمیت اعتماد به غریبه‌ها، بیش‌تر از اعتماد به افراد آشنا است. چرا که در حالت دوم به علت امکان مجازات در آینده، همکاری هر چند با سطوح پایین‌تر اعتماد صورت می‌گیرد. اما در حالت اول، چنین تضمینی وجود ندارد (Porta, 2000: 311).

به علاوه اعتماد تعمیم‌یافته، پیش‌بینی مداوم احتمال رفتار فرصت‌طلبانه در بین کنش‌گران را کاهش می‌دهد. اعتماد، تمایل افراد به خطرپذیری را جهت مبادله‌ی اجتماعی کارآمد و فرآور، افزایش می‌دهد و کارکرد تعامل‌ها و سازمان‌ها را با حذف اصطکاک و به حداقل رساندن نیاز به ساختارهای دیوان‌سالار^۱ تحمیل‌گر، بهبود می‌بخشد. اعتماد در قلمرو اجتماعی موجب پرورش تسامح و پذیرفتن بهتر دیگران می‌گردد (Rothstein & Stolle, 2008: 3).

از میان سه نوع اعتماد خاص، مبادله‌ای^۱ و تعمیم‌یافته، تنها خاستگاه‌های اعتماد تعمیم‌یافته (اعتماد رقیق) است که معما جلوه می‌کند. درک اعتماد اجتماعی خاص (اعتماد غلیظ) به افراد آشنا، چندان مشکل نیست. چرا که به واسطه‌ی وابستگی متقابل و تعامل درازمدت و شدید بین افراد، حفظ می‌شود. همچنین می‌تواند با مجازات‌های اجتماعی قوی در درون اجتماع «کاملاً محدود»^۲ که گریز از آن مشکل است، تقویت شود. مشابه این، اعتماد مبادله‌ای نظریه‌ی انتخاب عقلانی، به سادگی بر حسب منفعت شخصی و محاسبه‌ی عقلانی، تبیین می‌گردد (Newton, 2004: 16).

می‌توان گفت که اعتماد هم عامل و هم نتیجه‌ی جامعه‌ای بسامان و توسعه‌یافته است. با پیچیده‌تر شدن جوامع، اشکال اعتماد و شیوه‌های اعتماددورزی نیز تغییر می‌یابد. اعتماد در دوران جدید، مستلزم سازوکارهایی است که در صورت فقدان آن‌ها، اعتماد نیز رو به کاهش گذاشته و موجب اختلال در تعاملات اجتماعی - انسانی می‌گردد.

تغییرات ایجاد شده در جامعه را به طور عام، و کاهش و افزایش میزان اعتماد را به طور خاص، می‌توان به گروه‌ها، طبقات و به‌طور کلی، به عوامل مختلف نسبت داد. اما یکی از مهم‌ترین عوامل تغییرات ارزشی و نگرشی در جوامع انسانی، نسل‌ها هستند. به طور طبیعی متغیر سن به تنهایی، موجب تغییرات قابل توجهی در ارزش‌ها، هنجارها، نگرش‌ها و کنش‌های افراد در جامعه می‌گردد (Kohli, 1996: 3).

سن متغیری است که تأثیر عظیمی بر زندگی فرد دارد. تجارب زندگی فرد را از زمان تولد تعیین می‌کند. سنین متفاوت، توأم با مراحل توسعه و رشد فیزیولوژیکی، روان‌شناختی-اجتماعی و توانایی متفاوت هستند. همچنین نقش‌ها و انتظارات از رفتار، توسط

¹ - Tit-for-tat

² - Well-bounded

سن تعیین می‌گردد. سن بر گروه‌های اجتماعی که فرد به آن‌ها تعلق دارد نیز تأثیر می‌گذارد. این که فرد در چه کلاسی باشد، بستگی به سن دارد. به علاوه سن منزلت حقوقی فرد را مشخص می‌کند. به عنوان مثال، در برخی کشورها، شانزده ساله‌ها می‌توانند گواهی‌نامه‌ی رانندگی دریافت کنند؛ هیجده ساله‌ها می‌توانند رأی بدهند و بدون اجازه‌ی والدین، ازدواج کنند و شصت‌وپنج ساله‌ها واجد شرایط استفاده از امکانات تأمین اجتماعی هستند (Mooney et al, 2000: 142).

در جوامعی که ویژگی آن‌ها تغییر اجتماعی سریع است، معنای اجتماعی سن و تجارب مرتبط به سن، پیوستگی نزدیکی با موقعیت و جایگاه تاریخی دارند (Hagestad, 2000: 2).

۱-۲- طرح مسأله

در جوامع امروزی از جمله جامعه‌ی ایران که شهرنشینی وجه غالب آن است، هر فردی در زندگی روزمره، ناگزیر از تعامل با تعداد زیادی از افرادی است که آن‌ها را نمی‌شناسد اما به خاطر ضرورت‌های زندگی، بخشی از آرامش و رفاه خود را در دست‌های آن‌ها می‌نهد. هنگامی که سوار تاکسی می‌شویم از خود می‌پرسیم که آیا راننده، کرایه‌ی منصفانه‌ای از ما می‌گیرد؛ به بازار برای خرید می‌رویم و در مورد قیمت کالا با مغازه‌دار چانه می‌زنیم و عاقبت با تردید نسبت به قیمت واقعی کالا، به خرید می‌پردازیم؛ به اداره مراجعه می‌کنیم و مطمئن نیستیم که مسئول مربوطه، کار ما را به درستی انجام می‌دهد یا خیر؛ از پرداخت مالیات اجتناب می‌کنیم چون نسبت به پرداختن آن توسط سایر شهروندان، مظنون هستیم و بیم آن را داریم که جزء معدود کسانی نباشیم که مالیات می‌پردازیم؛ به پزشک مراجعه می‌کنیم، اما نسبت به قرار بعدی که با ما می‌گذارد مشکوک هستیم و تردید می‌کنیم که این به خاطر تضمین مراجعه‌ی ما و اخذ مبلغ ویزیت است یا برای اطمینان از بهبودی ما. در همه‌ی این موارد ما نیاز داریم به دیگران اعتماد کنیم. هنگام مواجهه با موقعیت‌های مخاطره‌آمیز، ما نیازمند اعتماد هستیم. در ذات اعتماد، مخاطره نهفته است چرا که در صورت نبودن مخاطره، دیگر باید از اطمینان سخن گفت نه از اعتماد. اما به نظر می‌رسد که اگر میزان مخاطره‌ی موجود در موقعیت، زیاد باشد، اعتماد خدشه‌دار می‌شود و انسان‌ها دچار بی‌اعتمادی می‌گردند. این وضعیتی است که امروزه ما آن را در تعاملات روزمره بیش‌تر لمس می‌کنیم.

کاهش اعتماد اجتماعی در ایران، مسأله‌ای است که محققان متعددی آن را گوشزد کرده‌اند (کاشی و گودرزی، ۱۳۸۴؛ آزاد ارمکی، ۱۳۸۳؛ آزاد ارمکی و کمالی، ۱۳۸۳؛ شارع‌پور، ۱۳۸۰، رفیع‌پور، ۱۳۷۸).

موضوع اعتماد اجتماعی و نیز ارتباط آن با متغیر سن و به تبع آن نسل‌ها، از مسائلی است که به نظر می‌رسد بیش‌تر مربوط به دوران جدید باشد، چرا که از یک سو تغییرات اجتماعی که در دوره‌ی مدرن رخ می‌دهد، نسبت به دوره‌ی پیشامدرن از سرعت، شدت و گستردگی بسیار بیشتری برخوردار است و از سوی دیگر به‌رغم دوره‌ی پیش‌مدرن که فرزندان با رسیدن به سن بلوغ، هرچه زودتر ازدواج کرده و تشکیل خانواده می‌دهند، در دوره‌ی مدرن، فرزندان دوره‌های جدیدی را به نام نوجوانی و جوانی پیش‌رو دارند که ویژگی‌های آن مانند تحرک اجتماعی بیش‌تر و جدایی از خانواده به خاطر تحصیل، موجب شکل‌گیری ارزش‌ها و نگرش‌هایی می‌شود که می‌تواند با ارزش‌ها و نگرش‌های نسل‌های پیشین، متفاوت و حتی متعارض باشد. به عنوان مثال نیومن معتقد است که نوجوانی در اواخر قرن نوزدهم ظاهر شده است و حاصل تغییرات اجتماعی و اقتصادی بوده است که وابستگی نوجوانان را افزایش داده است. به نظر وی همچنان که صنعتی شدن به تدریج، توسعه می‌یافت و منجر به کار دستمزدی می‌شد که بیرون از خانه انجام می‌گرفت، شکاف بین مسؤلیت‌های بزرگسالان و فعالیت‌های کودکان گسترش یافت (Newman, 1999: 299).

علاوه بر عوامل مذکور، تحت تأثیر فرایند صنعتی شدن و الزامات جامعه‌ی جدید، شکل‌گیری خانواده‌ی هسته‌ای و انزوای آن از خویشاوندان گسترده، به طور مؤثری موجب تفاوت نسل‌ها در دوره‌ی جدید شده است (Silverstein & Bengetson, 1997: 430). پاتنام^۱ که اعتماد اجتماعی را یکی از مهم‌ترین اجزای سرمایه اجتماعی در نظر می‌گیرد، مهم‌ترین عامل فرسایش سرمایه‌ی اجتماعی و مشارکت مدنی را در امریکا در طول دهه‌های اخیر، عامل «جایگزینی نسلی» می‌داند. به نظر او این عامل نیمی از کل کاهش سرمایه‌ی اجتماعی را تبیین می‌کند (Putnam, 1999: 150).

با این حال در کشورهای صنعتی، جوانان به دلیل پایین بودن میزان مولید و بالا بودن سطح توقعات، درصد نسبتاً کوچکی را به خود اختصاص می‌دهند. در این جوامع، جوانان یک گروه اجتماعی را تشکیل می‌دهند که با مشکلات و تردیدهایی نسبت به آینده‌ی خود روبرو هستند که تا حدی مرتبط به منابع محدود در زمینه‌ی اشتغال مناسب است (سازمان ملل، ۱۳۷۹: ۱۷). اما در جامعه‌ی در حال توسعه‌ای مانند جامعه‌ی ایران که تغییرات گسترده‌ای را تحت تأثیر فرایند نوسازی، تجربه می‌کند؛ جامعه‌ای که نسل جوان آن، درصد زیادی از جمعیت را به خود اختصاص داده است (به‌طوری که یکی از جوان‌ترین کشورهای دنیا محسوب می‌شود)، و جامعه‌ای که در کم‌تر از سه دهه، تغییر و تحولات عمیقی همچون انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی را به خود دیده است، مطالعه‌ی اعتماد در بین و درون نسل‌ها و عوامل مؤثر بر آن، مسأله‌ای است که شناخت آن، پژوهش‌های متعددی را می‌طلبد.

^۱ - Putnam